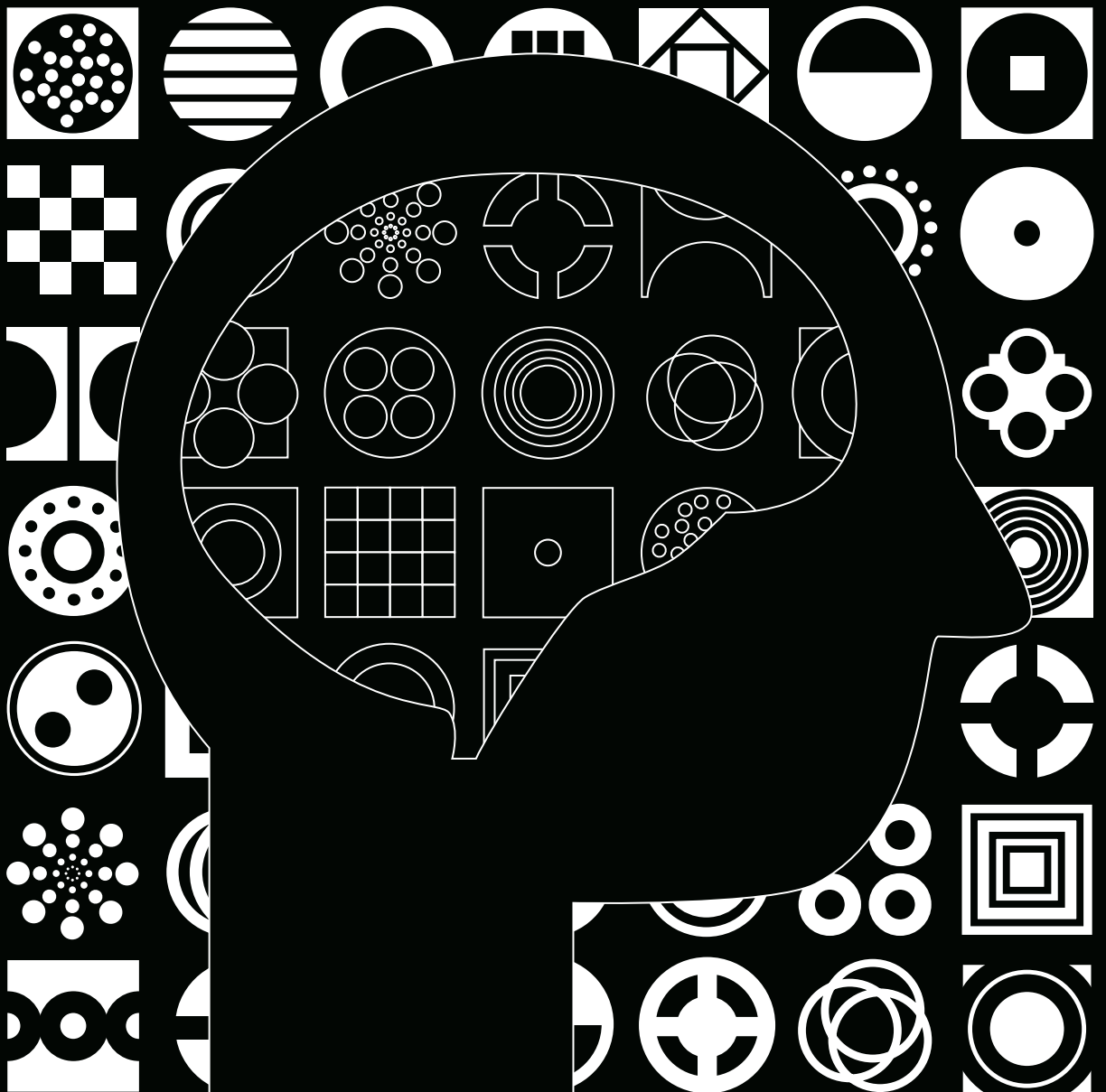

CULTUUR²

Cultuuronderwijs in het VO

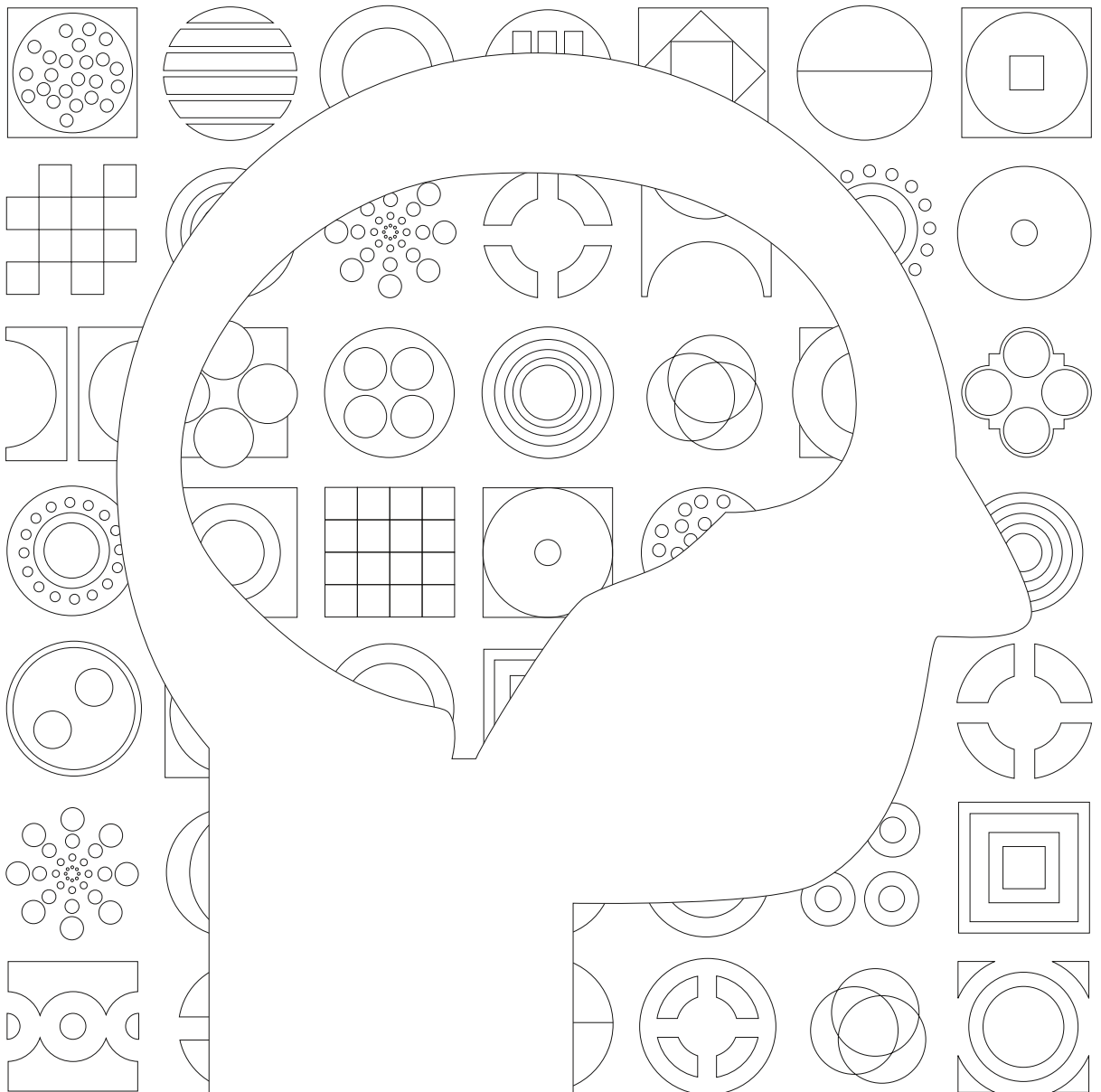

CULTUUR²

Cultuuronderwijs in het VO

BAREND VAN HEUSDEN | ASTRID RASS | JEROEN TANS

Cultuur² Cultuuronderwijs in het VO

Dit boek bouwt voort op het onderzoeksproject *Cultuur in de Spiegel: naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*, dat tussen 2009 en 2014 werd uitgevoerd aan de Rijksuniversiteit Groningen, in samenwerking met SLO, nationaal expertisecentrum voor leerplanontwikkeling, twaalf scholen voor basis- en voortgezet onderwijs en twee culturele instellingen. Dit project werd mede mogelijk gemaakt door het VSBfonds, het ministerie van OCW, Fonds 21 (voorheen het SNS REAAL Fonds) en het Fonds voor Cultuurparticipatie.

Cultuur in de Spiegel: naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs is full text open access beschikbaar bij UGP: <https://ugp.rug.nl/cis>

ISBN folioboek 9789403422183

AUTEURS Barend van Heusden, Astrid Rass, Jeroen Tans

GRAFISCH ONTWERP JUSTAR grafisch ontwerpers

DRUK Veldhuis Media

UITGEVER University of Groningen Press,
Broerstraat 4, 9712 CP Groningen

PRODUCTIEBEGELEIDING LINE UP boek en media bv

BEELD P. 012 Trudi van den Berg

P. 015 Trudi van den Berg, met dank aan Jorn Hofman

P. 016 Trudi van den Berg

P. 039 JUSTAR, met dank aan Bruno Munari

P. 089 Jeroen Tans

P. 115 Roderick Spijk

P. 116 Kees van Bohemen

P. 117 Kristel Steenberg, illustratie *Vliedschaamte*,
in opdracht voor *Het Parool* (2019)

P. 118 Sanne Meijer

P. 119 iStock, Araraadt

P. 121 iStock, Jim Kruger

DANKWOORD

Bij het schrijven en redigeren hebben wij veel gehad aan de werksessies met en kritische kanttekeningen van docenten.

Dank aan:

■ **onze medeauteurs:**

Trudi van den Berg – H.N. Werkman Stadslyceum in Groningen
Emiel Copini – ArtEZ Hogeschool voor de Kunsten, Keunstwurk,
Copini Film- en Cultuuronderwijs, ook meelezer
Joke Holwerda – Praedinius Gymnasium in Groningen

■ **onze betrokken meelezers:**

Gina Draaisma – Van der Capellen Scholengemeenschap in Zwolle
Gerda Bosveld – Van der Capellen Scholengemeenschap in Zwolle
Janneke Drulman – Deltion Sprintlyceum in Zwolle
Teresia Elsinga – Etty Hillesum Lyceum in Deventer
Judith Kroeze-Vloedveld – Pius X College in Almelo
Aranka Kuiper – Stad en Esch in Meppel
Michelle Schmitz – Nijmeegse Scholengemeenschap
Groenewoud in Nijmegen
Theo Witte – vakdidacticus Nederlands, Groningen
Heleen Wolterink, Marten Fransen, André Debets,
Christien ten Dam, Leo Kemper, Heleen Kok – Canisius in Almelo

■ **collega's en een leerling met wie we hebben gesproken:**

Elmar Noteboom – Dorenweerd College in Doorwerth
Lara Ramdhani – Amadeus Lyceum in Vleuten
Niels Frerichs – Amadeus Lyceum in Vleuten
Gijs Bos – Amadeus Lyceum in Vleuten
Tessa Bosch – Amadeus Lyceum in Vleuten
Peter Schel – Eligant Lyceum in Zutphen
Gerard van Oosten – Eligant Lyceum in Zutphen
Maaïke Wijdeven – Eligant Lyceum in Zutphen
Irene Meuldijk – Dr. Nassau College, locatie Penta in Assen
Geert Ridderbos – Dr. Nassau College, locatie Penta in Assen
Maïke Hoving – Dr. Nassau College, locatie Penta in Assen
Anne Sasbrink – onderzoeker cultuuronderwijs
Jos Bol – Kunst Centraal in Bunnik
Dies van Bohemen – klas 3 van het Hondsrug College in Emmen

Hun inbreng is bepalend geweest voor de uiteindelijke opbouw en stijl van dit boek.

-
- intermezzo
  - theorie
  - praktijk

	Inleiding	008
Ⓜ	Waar willen lange slierten schuilen	010
☀	1. Cultuur en cultureel bewustzijn	020
Ⓜ	Dat werd Hamlet	032
☀	2. Cultuuronderwijs	038
☀	3. Pleidooi voor een vak cultuur(wetenschap)	048
⚙	4. Grip op cultuuronderwijs	056
☀	5. Cultureel bewuste leerlingen en docenten	076
Ⓜ	Dit ben ik, wie ben jij	082
⚙	6. Cultuuronderwijs in samenhang	096
☀	7. Slotakkoord – cultuuronderwijs dat nog komt	108
	 Bijlagen	
	Vragenlijst voor een <i>cultureel portret</i> van je klas	112
	Quiz	114

Cultuuronderwijs is onderwijs in *cultureel bewustzijn*. Dit bewustzijn is het menselijk vermogen om te reflecteren op cultuur: op wat mensen (mee)maken, denken en doen. Je kunt je bewust zijn van je eigen cultuur of van die van anderen, of van cultuur ‘in het algemeen’. Je kunt dat bewustzijn bovendien op allerlei manieren uitdrukken: in taal, met kunstwerken, of door je op een bepaalde manier te gedragen. Cultureel bewustzijn krijgt vorm in het nieuws en in de geschiedschrijving, in religie en politiek, in de kunsten en in de filosofie. Het bepaalt je zelfbeeld en identiteit en geeft richting aan je handelen. Een rijk en veelzijdig cultureel bewustzijn biedt daarom een stevige basis voor betrokken en kritisch burgerschap.

Cultureel bewustzijn kan ook de vorm aannemen van een *theorie* van cultuur. *Cultuur² Cultuuronderwijs in het VO* biedt een theorie die inzicht geeft in cultuur. Het gaat in dit boek over wat cultuur is, hoe het is ontstaan en zich heeft ontwikkeld, welke bouwstenen van cultuur je kunt onderscheiden en hoe die bouwstenen met elkaar samenhangen. De theorie is uitdagend: cultuur blijkt een complex en interessant verschijnsel te zijn, dat meer omvat dan, bijvoorbeeld, de manier waarop mensen zich kleden, of de gerechten die ze eten.

Dit boek is geschreven voor alle docenten in (cultuur) vakken van het voortgezet onderwijs: Nederlands, moderne vreemde talen, klassieke talen, geschiedenis en erfgoed, maatschappijleer en burgerschap, mediawijsheid, levensbeschouwing, de kunstvakken en filosofie. *Cultuur²* biedt een stevig onderliggend kader voor samenhangend cultuuronderwijs, omdat het laat zien dat (en hoe) deze vakken complementair zijn: ze vullen elkaar aan. Ze ondersteunen het ontwikkelen van het cultureel bewustzijn, in al zijn verschijningsvormen. Allemaal dragen ze bij aan het begrip van cultuur en aan de vaardigheden die nodig zijn om dat begrip te bewerkstelligen en te onderhouden. Inzicht in deze samenhang maakt lessen interessant en zinvol. Zicht op

verbindingen zorgt voor tijd- en leerwinst. Voor leerlingen is het bovendien prettig als zij ervaren dat hun school kiest voor beklijvende, samenhangende kennisverwerving met onderwerpen die voor hen van belang zijn, betekenis hebben. We stellen een nieuw en centraal vak cultuur(wetenschap) voor, dat de genoemde vakken een gemeenschappelijke basis biedt van waaruit ze samen aan cultuuronderwijs werken.

Wat kun je als docent in het voortgezet onderwijs met een theorie van cultuur? Vanuit de overtuiging dat de praktijk van het cultuuronderwijs niet zonder een degelijk theoretisch kader kan, leggen we in de eerste hoofdstukken de theoretische basis uit. Je gaat wellicht anders over cultuur en cultureel bewustzijn denken, waardoor je houding ten aanzien van je onderwijs verandert en je cultuuronderwijs avontuurlijker wordt.

Aan de hand van een eerste praktijkschets maak je kennis met termen en begrippen. Gaandeweg het boek volgen meer voorbeelden, waarin steeds op het theoretische kader wordt teruggegrepen. De voorbeelden zijn met zorg gekozen om de kracht van het werken vanuit deze theorie te illustreren. Ze zijn zeker niet bedoeld om een-op-een over te nemen. Een uitgangspunt van dit boek is dat goed cultuuronderwijs aansluit bij de cultuur en de ontwikkeling van de leerlingen – en die verschilt per school en per klas.

Hoe sluit je aan bij het cultureel bewustzijn van jongeren wanneer je met collega's werkt aan betekenisvol, vakoverstijgend cultuuronderwijs? Met een wetenschappelijk kader bieden we een kijk op je onderwijspraktijk. We reiken de handvatten aan die je nodig hebt om een duidelijk idee te ontwikkelen en passend cultuuronderwijs te maken. We laten zien hoe je methodes en materiaal geschikt kunt maken voor breed, door de hele school gedragen cultuuronderwijs. Het gaat ons er vooral om dat je een houding ontwikkelt die je in staat stelt met een andere blik naar je onderwijs te kijken, waarbij je systematisch nadenkt voordat je keu-

zes maakt en aan het werk gaat. Werken met een theorie vraagt ook om die houding: een hardnekkig misverstand is namelijk dat (je) cultuuronderwijs een toepassing zou kunnen – of zelfs moeten – zijn van de theorie. Dat is niet zo. Een theorie is nu eenmaal geen receptenboek. Ze schrijft inhoud noch didactiek voor, maar laat zien hoe cultuur in elkaar zit en waarom dat zo is. De theorie 'toepassen' betekent dus: de theoretische kennis die je in dit boek opdoet gebruiken om (je) cultuuronderwijs regelmatig te analyseren en het op basis daarvan opnieuw vorm te geven of aan te passen.

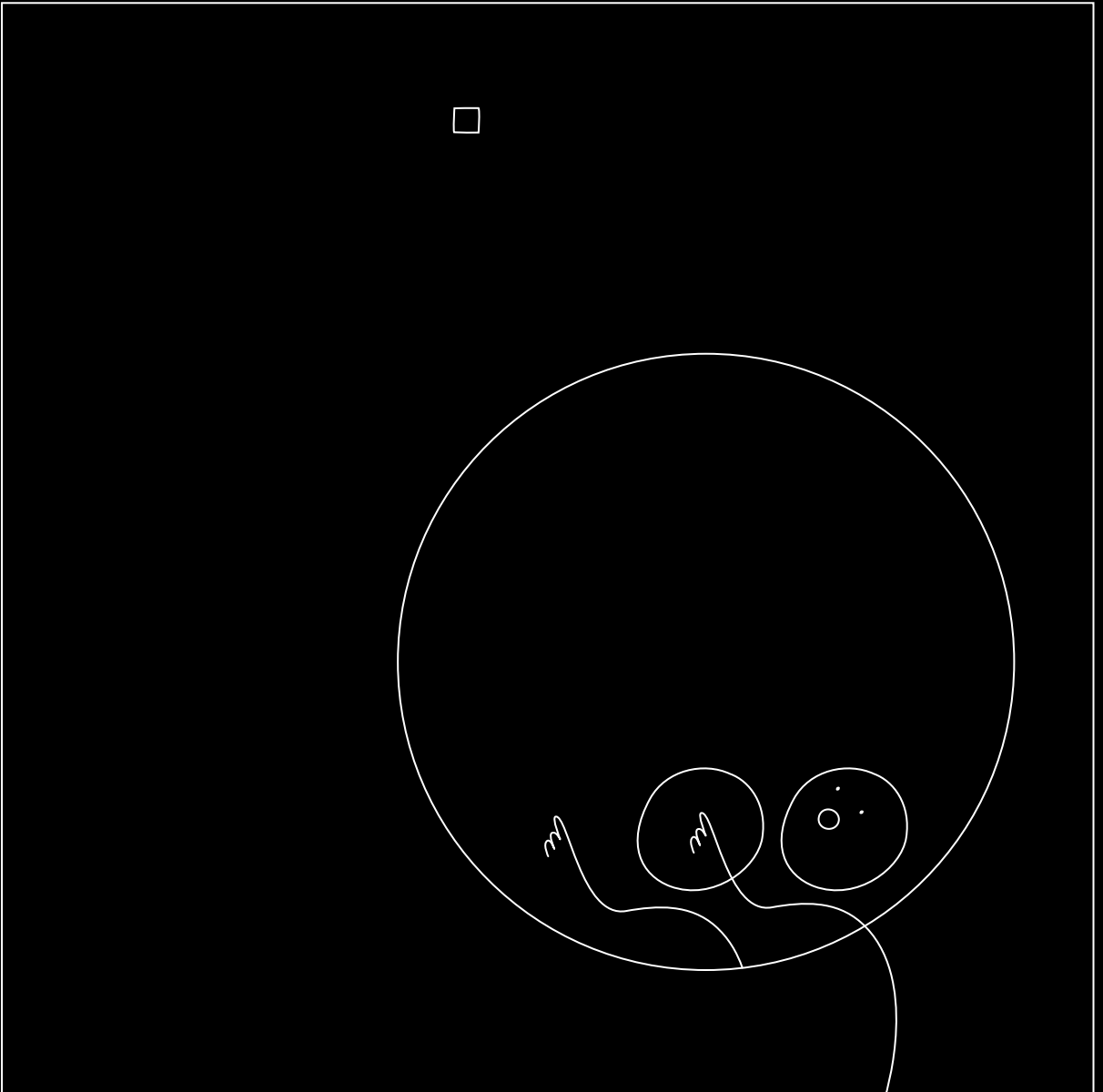
Barend van Heusden, Astrid Rass en Jeroen Tans
Groningen, najaar 2019

Cultuur en cultureel bewustzijn

Dit hoofdstuk gaat over cultuur. Als je dit uit hebt, weet je dat cultuur geen ding is, maar een proces. Je weet dat dit proces ook over zichzelf kan gaan (cultureel bewustzijn) en wat de bouwstenen van cultuur zijn.

~ CULTUUR ~

*begint, altijd en overal, met een ervaring van
verschil tussen geheugen en werkelijkheid*

Als je het woord ‘cultuur’ hoort, denk je waarschijnlijk aan kunst, of misschien aan media, filosofie, erfgoed en geschiedenis, of aan zaken als taal, godsdienst, tradities: de manier waarop mensen zich kleden, wat ze eten, hoe ze zich gedragen. Dit zijn vrij gangbare betekenissen van het begrip cultuur: cultuur als reflectie, of cultuur als ‘manier van leven’. De eerste betekenis vinden we terug in de naam van het leergebied ‘Kunst en cultuur’, de tweede in die van de ‘Talen en culturen’ zoals Nederlands, Frans, Duits, Grieks en Latijn.

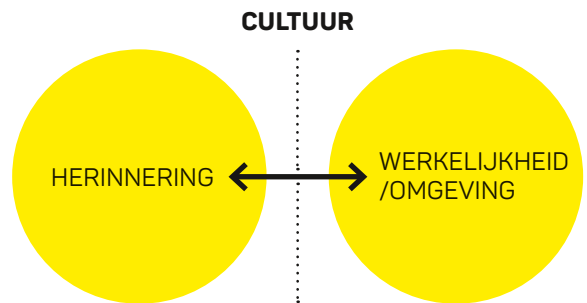
Toch is cultuur veel meer dan reflectie en gewoontes. Door cultuur ervaren we bijvoorbeeld de voortgang van de *tijd*, en hebben we een verleden, heden en toekomst (we komen hier nog op terug). Dankzij cultuur zijn we – tot op zekere hoogte – *vrij* om de wereld naar onze hand te zetten, er een vorm aan te geven. We kunnen ons de wereld anders voorstellen dan hij is. We bedenken en ontwerpen *gebruiksvoorwerpen* (technologie), *taal* en verhalen, samenlevingsvormen en *politieke systemen*, en we vergaren *kennis*. Cultuur brengt ook *onzekerheid* met zich mee, bijvoorbeeld over de grenzen van de wereld in tijd en ruimte, of over de betekenis, de zin van het leven. Dankzij cultuur beschikken we bovendien over *zelfbewustzijn*: we weten dat we er zijn, we kunnen – ieder voor zich, maar ook samen – op onszelf reflecteren. Cultuur is dus een eigenschap van onze menselijke natuur die in hoge mate bepalend is voor wat en wie we zijn.

Maar wat is cultuur dan precies? Hoe zit cultuur in elkaar? Waar bestaat het uit?

Ervaring van verschil

Cultuur begint, altijd en overal, met *een ervaring van verschil*. Dit verschil is niet het verschil tussen twee afzonderlijke dingen, zoals tussen een appel en een peer, of tussen twee peren. Het verschil dat ten grondslag ligt aan cultuur is het verschil tussen *geheugen* en *werkelijkheid*,

dat wil zeggen: tussen de peer als herinnering en de peer die voor je op tafel ligt. Wij kennen de wereld om ons heen en onszelf voor zover we deze *herkennen* – op basis van wat we al weten. Ons geheugen helpt ons om onze indrukken te filteren, eruit te halen wat op een bepaald moment voor ons relevant is. Als je in de auto door een vreemde stad rijdt zie je vooral heel veel niet – juist omdat je zo gericht bent op informatie die wel van belang is, en dit staat meestal op de borden of het schermje voor je neus. De meeste mensen zien kindervagens in het straatbeeld pas als ze zelf een baby hebben.

Wat we weten is vastgelegd in ons geheugen, in de vorm van patronen van hersenactiviteit. Maar de werkelijkheid die we vervolgens waarnemen is altijd (een beetje, of duidelijk) anders dan wat we al wisten – we leven nu eenmaal niet in ons geheugen, maar mét een geheugen in wat we, juist daarom, als ‘werkelijkheid’ ervaren. We leven niet in ons geheugen, maar we hebben dat geheugen wel nodig om de wereld te (her)kennen. De ‘werkelijkheid’ is nu juist dat wat zich onttrekt aan ons geheugen. Veel meer kunnen we er eigenlijk ook niet over zeggen.

Wat maakt nu die ervaring van verschil voor cultuur zo belangrijk? En hoe komt deze tot stand? Om met dat

laatste te beginnen: mensen zijn in staat om hun geheugen als het ware los te koppelen van de waarneming van het hier-en-nu. Terwijl we wandelen in het bos, of uit het raam van de trein staren, kunnen we terugdenken aan de afgelopen kerstvakantie, of nadenken over ons werk of de familie, of nog eens overdenken wat iemand onlangs tegen ons heeft gezegd. We kunnen, terwijl we tegelijkertijd de omgeving in ons opnemen, dagdromen of fantaseren. Al staan we daar niet vaak bij stil, we zijn ons bijna altijd wel bewust van het feit dat de werkelijkheid waarin we ons bevinden en ons geheugen niet met elkaar samenvallen. Toch kan het gebeuren dat we zo opgaan in wat we doen dat we dit verschil tussen geheugen en hier-en-nu tijdelijk niet meer ervaren – als we geconcentreerd met iets bezig zijn, bijvoorbeeld, zoals wanneer we een muziekinstrument bespelen. Achteraf kun je de ervaring hebben dat het leek alsof de tijd stilstond – je bent een paar uur intensief bezig geweest zonder dat je er erg in had.

Intentioneel

Wat de ervaring van verschil zo wezenlijk maakt, is dat alle belangrijke eigenschappen van cultuur eruit voortkomen. De eerste en misschien wel belangrijkste eigenschap van cultuur die direct samenhangt met de ervaring van een verschil tussen geheugen en hier-en-nu, is dat cultuur daardoor intentioneel is. Wat bedoelen we daarmee? Wanneer geheugen en werkelijkheid niet meer samenvallen, en je een verschil ervaart tussen je geheugen en het hier-en-nu van de werkelijkheid, ervaar je de herinnering dus als 'iets anders' – je geheugen is niet de werkelijkheid, het bevindt zich in je hoofd. Het is iets dat je gebruikt om de werkelijkheid te (her)kennen, om over de werkelijkheid te denken, te praten, te dromen ... Jouw geheugen vertelt je dat je een peer eet, maar die sappige peer die je proeft is geen herinnering. Die is echt.

Je kunt dit ook anders formuleren: cultuur is het vermogen van mensen om over de werkelijkheid te denken. Ons geheugen voorziet ons van een bibliotheek – de geheugenbibliotheek – die gevuld is met tekens (beelden, scenario's, begrippen, verhalen, modellen), waarmee we de werkelijkheid (her)kennen, er een vorm en een betekenis aan geven. Die tekens kunnen concreet zijn (een beeld, of een verhaal), of abstract (een begrip of een model). Tekens zijn niet de werkelijkheid, ze gaan erover. Zonder de tekens die samen de geheugenbibliotheek vormen, zouden we de werkelijkheid niet kunnen (her)kennen.

Ons geheugen is een netwerk van mogelijke verbindingen: die verbindingen vormen de voorstellingen die we gebruiken om een altijd veranderende werkelijkheid te (her)kennen. Dit netwerk zit in ons hoofd en lichaam. We hebben systemen ontwikkeld om ons geheugen ook buiten ons lichaam uit te breiden, zoals in de verhalen die we elkaar vertellen, in boeken (bibliotheeken), documenten en digitale bestanden. De voorstellingen in ons geheugen, dat zowel persoonlijk is als collectief, stellen ons in staat de werkelijkheid vorm en betekenis te geven. Dit bedoelen we wanneer we zeggen dat cultuur intentioneel is: dankzij cultuur kunnen we over de werkelijkheid denken. Zonder cultuur zouden we – net als andere dieren – de werkelijkheid wel kunnen denken, maar er niet over kunnen denken. Geen intentionaliteit zonder de ervaring van verschil tussen geheugen en waargenomen werkelijkheid.

Tijdsbesef

Een tweede eigenschap van cultuur is ons tijdsbesef. Zoals hiervoor al werd opgemerkt, ligt de ervaring van verschil tussen geheugen en waargenomen hier-en-nu ook ten grondslag aan ons tijdsbesef. Pas wanneer je dit verschil ervaart, realiseer je je dat er sprake is van tijdsverloop, waarin de ervaring van de werkelijkheid altijd het nu is en dat je geheugen gevuld is met wat er eerder

was. Dankzij het vermogen om met dat geheugen te werken kun je je een toekomst voorstellen.

Gek genoeg maakt de toekomst dus altijd deel uit van ons geheugen; het is de uitkomst van wat we ons vanuit dat geheugen kunnen voorstellen. Vandaar dat toekomstscenario's en -visioenen altijd erg lijken op het heden en het verleden van degene die ze bedenkt. Het is voor mensen eenvoudigweg onmogelijk om erg ver voorbij het eigen geheugen te reiken: ons geheugen levert het materiaal waarmee de toekomst 'bedacht' wordt.

Dit besef van tijd hebben mensen niet vanaf hun geboorte. Het verschijnt pas rond het derde en vierde levensjaar. Dat is het moment waarop kinderen het verschil tussen geheugen en hier-en-nu gaan ervaren, en zich langzaam gaan realiseren dat ze in de tijd leven.

*'Mijn moeder (93), die door de achterkleinkinderen opoe werd genoemd, is overleden. Onze kleinzoon Sep (4) en zijn zusje logeren bij ons. Om vier uur in de nacht kruipt Sep bij ons in bed. Slaat zijn armpjes om me heen en fluistert in mijn oor: "Opoe is dood. Dan gaan jullie dood. Dan worden papa en mama oma en opa en wij vader en moeder." Hij draait zich om en gaat lekker slapen. Ik lig nog een hele poos wakker.'*¹

Rond hun vierde levensjaar komen kinderen dus als het ware de cultuur binnen, zoals dat ook ooit zo'n 5 miljoen jaar geleden moet zijn gebeurd, met de primaten waar onze voorouders van afstammen. Toen deze mensachtigen uit de bossen kwamen en in de savanne gingen leven, veranderde hun houding: ze gingen rechtop lopen, op twee benen, waardoor ze hun armen en handen konden gaan gebruiken terwijl ze voortbewogen. De ook bij andere primaten al aanwezige links- en rechtshandigheid kon zich verder ontwikkelen. Omdat ze rechtop stonden, konden ze ook verder weg kijken. Dit zou er uiteindelijk toe geleid kunnen hebben dat deze mensachtigen wat ze zagen en hoorden in hun brein op twee manieren tegelijk gingen verwerken: met de ene (meestal de linker) hersenhelft als een herkende herinnering, en met de andere (meestal de rechter) hersenhelft als een veranderend hier-en-nu. Vervolgens moesten die twee (herinnering en hier-en-nu) met elkaar in verband worden gebracht – en daar begint cultuur.

De overgang, die waarschijnlijk heel geleidelijk is verlopen, van een wereld die je kent naar een wereld die je herkent, op basis van een geheugen dat verschilt van wat je waarneemt; dat kan haast niet anders dan een vreemde en verwarrende ervaring zijn geweest. Als je je iets herinnerde, zoals je overleden ouders, waar bevonden die ouders zich dan? Je 'hoorde' ze praten, je 'zag' ze nog rondlopen, maar waar dan precies? Zolang mensen nog niet over het begrip 'herinnering' of 'geheugen' beschikten konden ze niet veel anders dan denken dat die dingen er wel waren, maar op een bepaalde manier onzichtbaar, in een parallelle geesteswereld ...

Het geheel van herinneringen – de geheugenbibliotheek – werd in de loop van de evolutie steeds groter (mensen verzamelden meer herinneringen) en autonomer. Mensen konden met hun geheugen aan de slag: zich dingen en situaties voorstellen die er (nog) niet waren – en dat was weer nodig om plannen te kunnen maken en nieuwe (gebruiks)voorwerpen te bedenken.

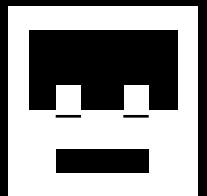
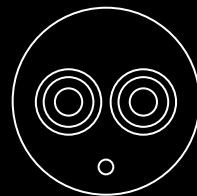
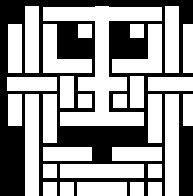
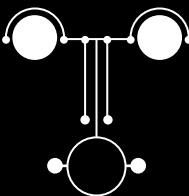
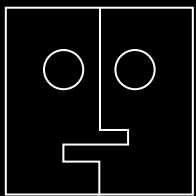
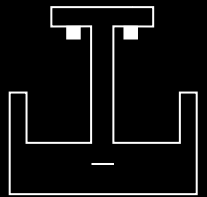
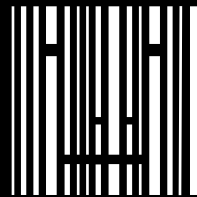
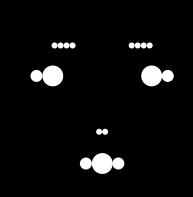
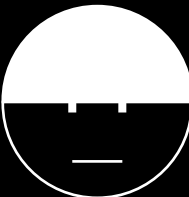
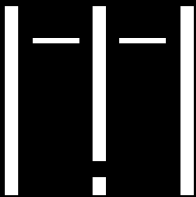
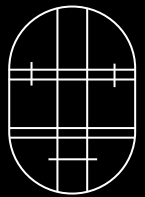
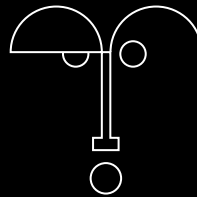
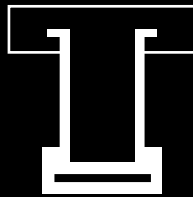
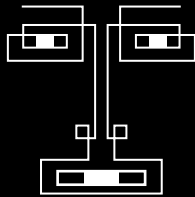
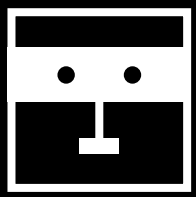
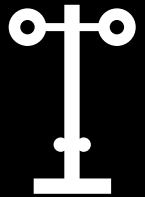
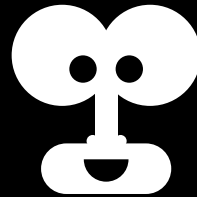
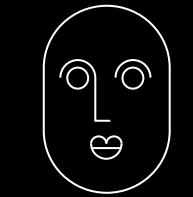
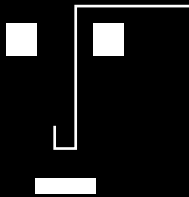
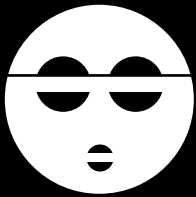
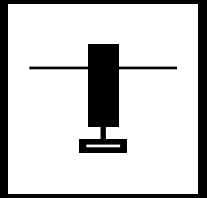
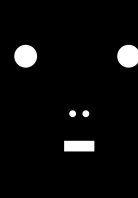
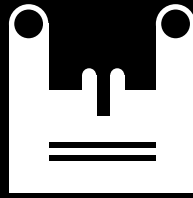
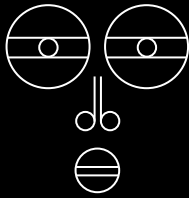
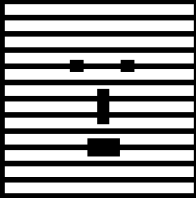
Betekenisvol cultuuronderwijs

Dit hoofdstuk over cultuuronderwijs bouwt voort op de kennis uit hoofdstuk 1. We leggen uit wat cultuuronderwijs doet. Je sluit aan bij het cultureel bewustzijn van jongeren. Met je kennis van de pijlers van cultuuronderwijs – het onderwerp, de vaardigheden en de media – maak je samen met collega's werk van betekenisvol cultuuronderwijs.

~ CULTUREEL BEWUSTZIJN ~

*wie ben ik, wie was ik, wie zou ik willen zijn, wie word ik,
wie zijn wij, wie zijn zij, hoe waren wij en hoe willen we zijn*

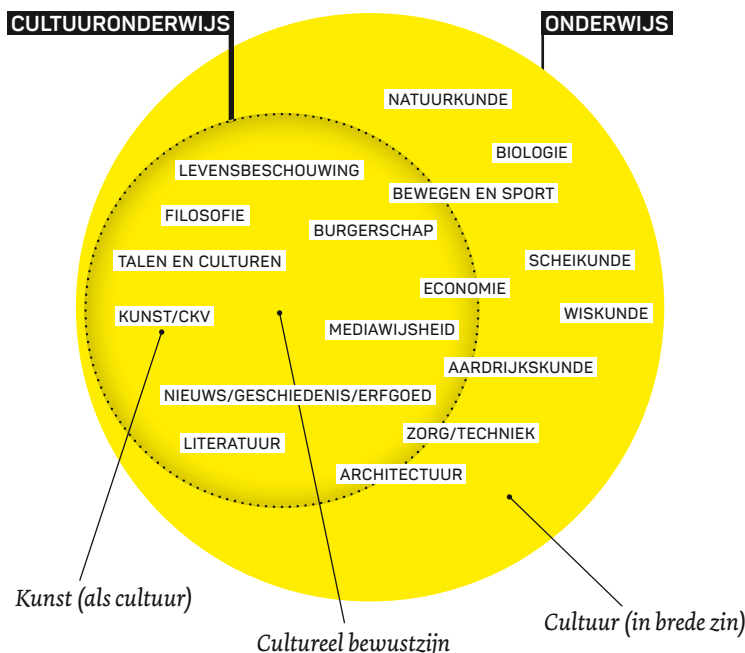
Op school wordt je geheugenbibliotheek uitgebreid met nieuwe kennis en ontwikkel je je culturele vaardigheden. Je leert hoe en wanneer je die kennis en vaardigheden kunt inzetten. Dat is allemaal cultuur.

Cultuuronderwijs is onderwijs over cultuur

Maar wat is dan *cultuuronderwijs*? Het bijzondere van cultuuronderwijs is dat het onderwijs is in *reflectie op cultuur*, in 'cultuur over cultuur' of *cultureel bewustzijn*. We leren leerlingen hoe je op cultuur kunt reflecteren en hoe er op cultuur is gereflecteerd. In een eenvoudig schema ziet dit er als volgt uit:

De figuur schetst het landschap van onderwijs en cultuuronderwijs. In de buitenste cirkel vind je het onderwijs in cultuur, in de binnenste cirkel het onderwijs in reflectie op cultuur. De kleine cirkel bevat de leergebieden die het hart van het cultuuronderwijs vormen. In dit boek beperken we ons tot cultuuronderwijs, dat wil zeggen: tot onderwijs in cultureel bewustzijn.

Binnen cultuuronderwijs onderscheiden we *maken* en *meemaken*. De grens is niet altijd scherp te trekken, maar over het algemeen geldt dat we over *maken* spreken als je zelf iets produceert (meezingen en meedansen), en van *meemaken* als je vooral iets beleeft en ervaart (luisteren, kijken en lezen). Als je zelf een couplet en andere danspassen zou bedenken, als je een lied componeert en uitvoert of een tekst schrijft, dan valt dat onder maken.

*Reflectie op cultuur houdt
veel meer in dan je werk
evalueren of een
reflectieverslag schrijven.*

Waarom Cultuuronderwijs?

Het antwoord hierop is driedelig.

1. Cultuur is de natuurlijke omgeving waarin wij mensen leven. Inzicht in wat cultuur is, maakt je weerbaar; je leert bijvoorbeeld dat een cultuur niet iets is wat voor altijd vaststaat, maar dat het een proces is dat nooit ophoudt. Je leert dat cultuur door mensen (individueel en samen) gemaakt wordt en dat je dus zelf invloed kunt uitoefenen. Je maakt de cultuur ook zelf.
2. Het cultureel bewustzijn bepaalt onze identiteit, bepaalt hoe wij onszelf en anderen zien. Het kan geen kwaad als je begrijpt hoe dit proces in zijn werk gaat. Je begrijpt hoe (je) identiteit vorm krijgt en hoe je er zelf vorm aan kunt geven: via het nieuws, in de geschiedschrijving, in politiek en levensbeschouwing, in kunst, filosofie en wetenschap. Je leert de media hanteren die je in staat stellen dit cultureel bewustzijn vorm te geven.
3. In de mondiale cultuur waarin wij tegenwoordig leven, bestaan tussen mensen grote verschillen in cultuur en cultureel bewustzijn. Het is belangrijk dat je met die verschillen leert omgaan. Cultuuronderwijs biedt houvast: het verschaft kennis in en begrip voor culturele verschillen, zowel tussen individuen als tussen groepen.

Cultuuronderwijs is dat deel van ons onderwijs waar reflectie op cultuur plaatsvindt. Hier krijgen jongeren de gelegenheid zichzelf te ervaren, uit te drukken, te positioneren en te begrijpen. Deze vorming van het cultureel bewustzijn is een persoonlijke zoek- of ontdekkingstocht en gaat in veel gevallen over een 'wij' of een 'zij'. Wie ben ik, wie kan ik zijn, wie had ik willen

zijn, wie word ik, wie zijn wij, hoe deden wij, wie zijn zij, hoe waren wij en hoe willen we zijn?

De pijlers van cultuuronderwijs

Cultuuronderwijs is altijd een samenspel van onderwerp, vaardigheid en medium. Over elk van deze componenten kun je tijdens het ontwerpen en aanpassen van je les(sen) nadenken om weloverwogen keuzes te maken.

ONDERWERP:

Waar hebben we het over? Welk bewustzijn wordt ontwikkeld? Op welk aspect van cultuur reflecteren we? *De leerling* is het uitgangspunt. Sluiten wij aan bij zijn geheugen, bij de onderwerpen uit zijn cultuur en ontwikkeling?

VAARDIGHEDEN:

Welke basisvaardigheden oefent de leerling? Welke is dominant?

De leerling is het uitgangspunt. Sluiten wij aan bij vaardigheden uit zijn cultuur en ontwikkeling?

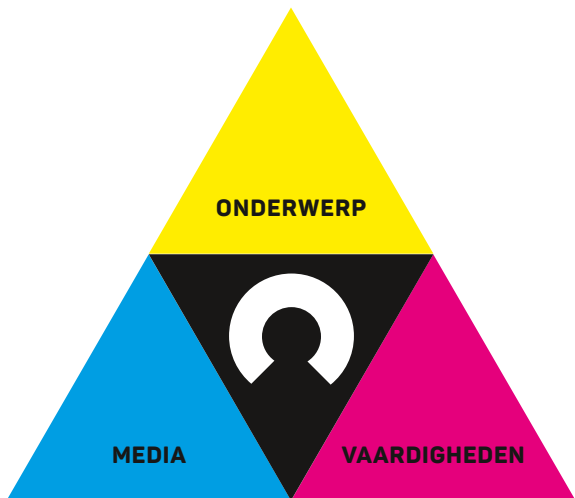
MEDIA:

Welke cultuur oefent de leerling of leer je leerlingen aan? Welke is dominant?

De leerling is het uitgangspunt. Sluiten wij aan bij media uit zijn cultuur en ontwikkeling?

Driehoek van cultuuronderwijs

Omdat cultuuronderwijs over het menselijk denken en doen gaat, omdat het leren sterk wordt beïnvloed door wat een leerling al weet, is bij het ontwerpen van cultuuronderwijs je leerling het uitgangspunt. Het is zinvol onderwerp, medium en vaardigheid aan te laten sluiten bij het geheugen, bij de cultuur van je leerlingen en de ontwikkeling van hun cultureel bewustzijn. Daarvoor kijk en luister je goed naar de leerlingen in jouw klas. Je zorgt ervoor dat je weet wat er speelt.

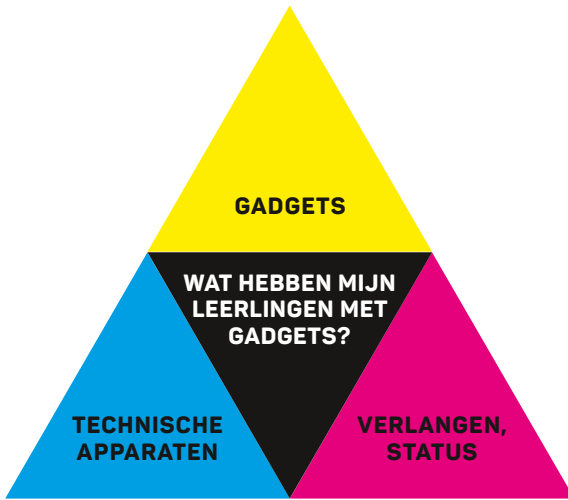

De leerling is het uitgangspunt.

Sluit je onderwijs aan bij zijn cultuur en ontwikkeling?

Onderwerp, vaardigheid en medium beïnvloeden elkaar, ze vormen samen een logisch geheel. De nadruk kan op een van de drie componenten liggen. De *driehoek voor cultuuronderwijs* laat op een eenvoudige manier de pijlers van cultuuronderwijs zien. Dit model onthoud je makkelijk; je gebruikt het als denkkader, als checklist en als houvast.

Je kunt beginnen vanuit een onderwerp (bijvoorbeeld gadgets, hebbedingen), vanuit een vaardigheid (bijvoorbeeld de analyse van het verlangen naar en het belang van gadgets of hebbedingen) of vanuit een medium (bijvoorbeeld de mobiel of de earset). De dominerende component bepaalt de volgorde en richting van de ontwerpgesprekken.

Ken jij je leerlingen?

Wanneer je de vrijheid neemt om zelf lessen te ontwerpen of lessen uit de methode aan te passen, ligt het voor de hand dat je begint met het *onderwerp*. Bij cultuuronderwijs is cultuur het onderwerp (denk aan maatschappijleer, geschiedenis, filosofie, beeldende vorming, muziek).

We stellen voor dat je niet direct op internet gaat rondkijken, maar dat je eerst eens goed naar je leerlingen kijkt en luistert om te ontdekken wat hen bezighoudt en interesseert. Leerlingen leven in meerdere werelden tegelijk (thuiswereld, schoolwereld, virtuele wereld, vriendenwereld) en hun leefwereld is van vele factoren afhankelijk (leeftijd, opvoeding, afkomst, woonomgeving, sekse).

Je herkent het misschien wel. Als leerlingen je wat vertellen, dan gaat het over henzelf, hun leven, wat ze hebben meegemaakt, waar hun interesses liggen en waar ze dus wellicht over nadenken. Het luisteren naar hun belevenissen is al een vorm van reflectie op hun leven en past daarom goed bij cultuuronderwijs. Het kunnen kijken naar je eigen leven en het erover kunnen vertellen zijn namelijk – zoals we al hebben uitgelegd in hoofdstuk 1 – vormen van reflectie op cultuur en nemen dag in dag uit, bij iedereen, binnen of buiten het onderwijs een belangrijke plaats in. Cultuuronderwijs is dus iets wat in je gesprekken, in je vakken en in de dagelijkse omgang met je leerlingen verweven zit.

Het herkennen van dit soort momenten vraagt om een nieuwsgierige houding. Een houding die maakt dat je geïnteresseerd bent in wat je leerlingen inbrengen. Je bent alert op kansen voor cultuuronderwijs in jouw klas.

Herken de momenten waar een leerling een stapje naar achteren doet en zich dingen afvraagt over zichzelf of iets wat anderen doen, denken of maken.

Sluit het onderwerp aan bij hun persoonlijke herinneringen of bij hun collectieve geheugen? Biedt het mogelijkheden om de culturele omgeving van de school erbij te betrekken? Maakt het misschien al deel uit van hun culturele bewustzijn? Of zou het daar deel van uit moeten maken? Misschien wil je juist wel een onderwerp kiezen waarvan jij vindt dat het hen bezig zou moeten houden. Of omdat jij vindt dat hun virtuele wereld begrensd is.

CULTUUR²

Cultuuronderwijs in het VO is geschreven voor docenten in de cultuurvakken van het voortgezet onderwijs: Nederlands, moderne vreemde talen, klassieke talen, geschiedenis en erfgoed, maatschappijleer en burgerschap, mediawijsheid, levensbeschouwing, de kunstvakken en filosofie.

Cultuuronderwijs is onderwijs in *cultureel bewustzijn*. Dit bewustzijn is het menselijk vermogen om te *reflecteren op cultuur*: op wat mensen (mee)maken, denken en doen. Je kunt dit bewustzijn op allerlei manieren uitdrukken: in taal of met kunstwerken bijvoorbeeld, met muziek, of door je op een bepaalde manier te gedragen. Cultureel bewustzijn krijgt vorm in het nieuws en in de geschiedschrijving, in religie en politiek, in de kunsten en in de filosofie. Het bepaalt je zelfbeeld en identiteit en geeft richting aan je handelen. Een rijk en veelzijdig cultureel bewustzijn biedt daarom een stevige basis voor betrokken en kritisch burgerschap.

Cultuur² Cultuuronderwijs in het VO biedt een stevig onderliggend kader voor samenhangend cultuuronderwijs, omdat het laat zien dat (en hoe) de cultuurvakken elkaar aanvullen. Ze ondersteunen samen het ontwikkelen van het cultureel bewustzijn van leerlingen, in al zijn verschijningsvormen. Inzicht in deze samenhang maakt lessen interessant en zinvol.

De uitgewerkte praktijkvoorbeelden in dit boek helpen je bij het ontwikkelen van een (school)visie op cultuur en cultuuronderwijs. Je krijgt handvatten aangereikt waarmee je de cultuur en de ontwikkeling van je leerlingen kunt leren kennen en je ontdekt hoe je met die kennis op je school cultuuronderwijs kunt invullen.

Onze cultuur verandert snel. We zijn mondialer, digitaler en democratischer dan ooit. Cultuur hangt altijd samen met waarden, maar wat van waarde is en wat niet, is door deze ontwikkelingen vaak minder vanzelfsprekend. Vandaar dat er behoefte is aan een nieuwe manier van denken over cultuur en cultuuronderwijs. Voor dit denken legt *Cultuur² Cultuuronderwijs in het VO* het fundament.

Cultuur² Cultuuronderwijs in het VO bouwt voort op *Cultuur². Basis voor cultuuronderwijs*. Samen bieden deze twee boeken een stevige basis voor een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs PO-VO.

